

इंग्लंडमधील दंगली

चंद्रशेखर पुरंदरे

सहा ऑगस्टपासून लंडनमध्ये अचानक दंगलींना सुरुवात झाली. दंगली म्हणण्यापेक्षा तरुणांचे जमाव रस्त्यावर आले आणि त्यांनी इमारतींच्या जाळपोळी सुरु केल्या. (दोन विरुद्ध गटातील झुंज या अर्थी याला दंगल म्हणता येणार नाही.) नंतर मोठ्या प्रमाणावर दुकाने लुटण्यात आली. टी.व्ही., म्युझिक सिस्टिम्स, कपडे अगदी जडजवाहिरही दुकाने फोडून लुटण्यात आले. कॅटरिना नावाच्या वादळ-पूर यानंतर अमेरिकेत जसे दृश्य २००५ ला दिसले ते लंडनमध्ये काही वर्षांनी दिसले. तिथल्यासारखीच प्रथम यात कृष्णवर्णीयांची बहुसंख्या होती. जवळजवळ आठवडाभर पोलिसांना परिस्थिती नियंत्रणाखाली आणता येईना. दरम्यान ही अशांतता बर्मिंघॅम या ब्रिटनमधल्या लंडननंतरच्या दुसऱ्या मोठ्या शहरात, मग मॅचेस्टर व इतरत्रही पसरली. या दंग्यात आजवर पाच लोक ठार झाले, तीन हजाराहून अधिक लोकांना अटक करण्यात आली आणि हजाराहून अधिक लोकांवर आरोपपत्रही दाखल करण्यात आले आहे.

फ्रान्समध्येही अशा जाळपोळी, विध्वंसक कृत्यांसाठी तरुणांनी रस्त्यावर येणे हे प्रकार २००५ पासून चालू आहेत. तेथे मुख्यतः दंगल करणारे गौरेतर होते (कृष्णवर्णीय किंवा अरब) आणि प्रमुख कारण पोलिसांवरचा राग हे होते. लंडनमध्येही सुरुवातीला हाच प्रकार आढळला. एका सशस्त्र कृष्णवर्णीय इसमाला ४ ऑगस्टला पोलिसांनी संशयावरून गोळ्या घालून ठार केले. प्रथम पोलिसी खाक्यानुरासे असे सांगण्यात आले की त्याने पोलिसांवर गोळ्या झाडायला सुरुवात केली आणि स्वसंरक्षणासाठी पोलिसांनी केलेल्या गोळीबारात ते ठार झाला. पण पोलिसांच्याच स्वतंत्र चौकशीनुसार या माणसाकडे बंदूक होती पण त्याने त्यातून एकही गोळी झाडली नव्हती. म्हणजे हे आपल्याकडचे 'एन्काउंटर'च झाले. या घटनेच्या निषेधार्थ ६ ऑगस्टला एक शांततापूर्ण मोर्चा निघाला पण त्याचे पर्यवसान दंगल सुरु होण्यात झाले.

दंगल दोन टप्प्यात झाली. पहिल्या टप्प्यांपर्यंत जास्त करून कृष्णवर्णीय तरुणच त्यात होते. पण एकदा हा गोंधळ काबूत आणायला पोलीस अपुरे पडत आहेत असे दिसल्यावर गोरे, आशियन असे इतर वर्णांचे लोकही त्यात सामील झाले. दुकाने फोडायची आणि माल पळवायचा यात सगळ्यांनीच हात धुवून घेतला.

त्यामुळे सुरुवातीला हा दिशाहीन, भरकटलेला जमाव, त्याला

कोणताही आदर्शवाद व निश्चित हेतू नाही असे चित्र दिसले. 'अचानक', 'निखळ गुन्हेगारी' हे चित्र सरकारलाही सोयीचे होते कारण मग कारणमीमांसेची जरूरी राहत नाही. प्रश्न सामाजिक प्रश्न म्हणून न पाहता कायदा व सुव्यवस्थेचा होतो. आपल्याकडचे, विशेषतः नक्षलवाद्यांबाबतचे धोरण असेच आहे - आणखी पोलीस आणा, त्यांना आधुनिक शस्त्रे द्या, ते कमी पडले तर निमलष्करी फौजा आणा आणि मग लष्कर आणा. या विचारसरणीला अनुसरूनच राजकीय नेतृत्वाच्या प्रतिक्रिया आल्या. ब्रिटनमध्ये सध्या सत्तारूढ आघाडी हुजूर व लिबरल पक्षाची आहे. हुजूर पक्षाचे पंतप्रधान डेव्हिड कॅमेरॉन यांनी ही केवळ गुन्हेगारी आहे असे जाहीर केले. लिबरल पक्षाचे उपपंतप्रधान निक क्लेग यांनी प्रथम सुरक्षा हाताळू; समाजशास्त्रीय चर्चेची ही वेळ नाही असे जाहीर केले. लंडनच्या मेअरने (तो सत्ताधारी हुजूर पक्षाचाच) पोलीसबळ तोकडे असल्याबद्दल केंद्र सरकारवरच खापर फोडले, तात्पर्य, खोलातली चर्चा नको.

राष्ट्र-राज्य संकल्पनेतील एक अंतर्विरोध हे अशा वक्तव्यांचे एक कारण आहे. एकीकडे उजव्या अर्थनियोजनानुसार सगळ्याच सामाजिक सेवातून सरकार काढता पाय घेत आहे. त्यामुळे शिक्षण, आरोग्य, सामाजिक सुरक्षा या विभागांवर होणाऱ्या खर्चावर मोठी कुऱ्हाड आली आहे. सामाजिक असंतोषाचे हे प्रमुख कारण आहे. या कपातीत पोलीस खात्याचाही समावेश होतो. मग असा असंतोष मिटवण्यासाठी 'अचानक' लागणारे पोलीसबळही त्या प्रमाणात उपलब्ध नसते. सरकार या पेचात सापडले की वेळ मारून नेण्यासाठी अशी वक्तव्ये केली जातात.

या उद्रेकाला अर्थातच सामाजिक पार्श्वभूमी आहे. जमेकासारख्या कॅरिबियन बेटांमधून पूर्वापार कृष्णवर्णीय ब्रिटनमध्ये येत आहेत. १९५० ते ६० च्या दशकात, दुसऱ्या महायुद्धातील विनाशानंतर ब्रिटनची पुनर्बांधणी करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर मजुरांची आवश्यकता होती. तेव्हा हे कॅरिबियन्स ब्रिटनमध्ये आले. हॉस्पिटल्स, रेल्वे, वाहतूक ही क्षेत्रे नव्या ब्रिटनसाठी त्यांनी बांधली. गोऱ्या मजुरांना मिळाली तशी या श्रमांची यथायोग्य किंमत सोडाच, त्याविषयी मुख्य प्रवाहात आज जाणीवही दिसत नाही. रस्त्यावर आली ती या स्थलांतरितांची दुसरी किंवा तिसरी पिढी. ती ब्रिटनमध्ये जन्मली व सरकारी अनुदानाच्या चाळींमध्ये वाढली. अशा चाळीत कमालीची बकाली असते, गुन्हेगारी असते म्हणून

परिसर शिक्षणाला पोषक नसतो. गोऱ्यांना मिळणारी वागणूक व आपल्याला मिळणारी वागणूक यातील तफावत हे तरुण लहानपणापासून अनुभवत आहेत. अशा वस्तींमध्ये सक्तीचे शालेय शिक्षण संपल्यावर शिक्षणाला रामराम ठोकणाऱ्या तरुणांचे प्रमाण इतर भागांपेक्षा जास्त असते. शिक्षण नसल्याने पुढच्या आयुष्यातील संधीही अगदी मर्यादित होतात. त्यात ब्रिटिश समाज हा कमालीचा वर्गबद्ध समाज आहे. काही तुरळक अपवाद सोडता राजकीय, औद्योगिक व आर्थिक नेतृत्व उच्च किंवा उच्च मध्यमवर्गातून पिढ्यान्पिढ्या आलेले आहे. विशिष्ट शाळा, कॉलेजेस, विद्यापीठे इथेच भावी नेतृत्व तयार होते. (फ्रान्ससारखेच). खालचा वर्ग समाजाच्या उतरंडीत एका विशिष्ट मर्यादेपर्यंतच वर येऊ दिला जातो. ओळखीचा कोणीतरी कोटल्यातरी वरच्या स्थानावर असला की गोष्टी सुलभ होणे हा प्रकार जगभर असतो, तोच ब्रिटनमध्येही आहे आणि वर्गव्यवस्था जातिव्यवस्थेपेक्षाही बळकट व अभेद्य आहे. त्यामुळे या वर्गाला अतिश्रीमंत लंडन आणि आजचे लंडन यातील वाढती तफावत रोजच दिसते. तोही प्रकार मुंबईच्या मलबार-हिलवरच्या अतिश्रीमंत व रस्त्यावर/झोपडपट्ट्यात राहणाऱ्या अर्ध्या मुंबईसारखाच आहे. एकदा आपण गरीब म्हणून जन्माला आलो की गरीब म्हणूनच मरणार, आपल्या पुढच्या पिढ्याही गरीबीतच मरणार याची त्यांना खात्री आहे. राजकीय-आर्थिक-सामाजिक नेतृत्वावरील उडणारा किंवा उडालेला विश्वास पुढे पाहू. पण एकूणच निवडणूक प्रक्रियेने आपल्या परिस्थितीत काहीही बदल घडणार नाही याची हा वर्गाला (त्यात गोरेही आहेत) खात्री पटलेली आहे. या वर्गाला सरकारी बेकारभत्ता, अधूनमधून मिळणारे काही तासांचे काम आणि प्रसंगी भुरट्या चोऱ्या याखेरीज जगणेच कठीण आहे. सरकारी भत्त्यावर आर्थिक पुनर्नियोजनात कपात झाली. आज पंचविशीच्या आतले सुमारे सहा लाख ब्रिटिश नागरिक असे आहेत ज्यांनी एक दिवसही काम केलेले नाही. Not in Education, Employment or Training (NEET) अशी एक संज्ञाच सरकारने बनवली आहे. त्यामध्ये एकूण ब्रिटिश तरुणांच्या १७% तरुण आहेत. १३ ते १९ या वयोगटातील (teens) गभारि राहणाऱ्या मुलींचे प्रमाण, मद्यावलंबींचे प्रमाण ब्रिटनमध्ये युरोपात सर्वात जास्त आहे.

कॅरिबियन कृष्णवर्णीयांबरोबर इतर स्थलांतरितांची तुलना परिस्थितीचा एकूण अंदाज देईल. इतर महत्त्वाचे स्थलांतरित समूह म्हणजे पाकिस्तानी, बांगलादेशी, भारतीय, इतर कृष्णवर्णीय (आफ्रिकेतून आलेले) व आता पूर्व युरोपियन्स. एकूण सांस्कृतिक-आर्थिक आढावा थोडक्यात घेऊ. फक्त लंडनमध्येच (१ कोटीच्या आसपास एकूण लोकसंख्या) १० लाख कृष्णवर्णीय आहेत. त्यातील साडेचार लाख कॅरिबियन्स तर साडेपाच लाख आफ्रिकन

आहेत. गोंधळात अग्रेसर होते ते हे लोक. ब्रिटनमधील बांगलादेशी या वर्गाला आर्थिकदृष्ट्या जवळचे आहेत. ते बहुधा त्यांच्या रेस्टारंटमध्ये मजूर, आचारी, वाढपी अशी कामे करतात. पण ते रस्त्यावर येत नाहीत. पाकिस्तानीही अशाच व किराणाभुसार, टॅक्सीड्रायव्हर या व्यवसायात असतात. तेही आर्थिक मागण्यांसाठी रस्त्यावर येत नाहीत. आलेच तर शिखांप्रमाणे धार्मिक मुद्यांवर रस्त्यावर येतात. शिवाय ११ सप्टेंबर २००१, ७ जुलै २००५ (लंडन) या आतंकवादी घटनांनंतर मुस्लिम दबूनच राहतात.

ब्रिटनमध्ये येणारे भारतीय आफ्रिकेतून किंवा भारतातून येतात. वांशिक छळामुळे आफ्रिकेतून अनेक उद्योगपती भारतीय ब्रिटनमध्ये आले. त्यांनी ब्रिटनमध्ये उद्योगधंदे, व्यापार यांचा जम बसवला. ते श्रीमंत आहेत. दुसऱ्या प्रकारचे भारतीय म्हणजे डॉक्टर्स, इंजिनिअर्स वगैरे. ते मध्यमवर्गीय नोकरदार आहेत. ते गोऱ्यांबरोबर काम करतात. म्हणजे, प्रस्थापिताचा भाग असल्याने भारतीयाना रस्त्यावर येण्याची जरूरी नाही. पोलंड, चेक रिपब्लिक वगैरे आधीच्या कम्युनिस्ट पूर्व युरोपातील लोकांचा ओढा दहा वर्षांपूर्वी बराच होता. आता ब्रिटिश अर्थव्यवस्था कमकुवत झाल्याने तो आटला आहे, बरेच मायदेशी परतलेही आहेत. शिवाय हे लोक संघटित नाहीत व भौगोलिकदृष्ट्या ब्रिटनभर विखुरलेले आहेत. म्हणजे, परत राहिले ते परिघावरचे कृष्णवर्णीय.

नेतृत्वाची दिवाळखोरी

भारतीय संदर्भाप्रमाणेच ब्रिटिश नेतृत्वाच्या भ्रष्टाचाराचे नमुने गेली काही वर्षे सतत जनतेच्या नजरेत येत आहेत. राजकीय नेतृत्वाबाबत बोलायचे झाल्यास तीनही प्रमुख राजकीय पक्षांचे म्हणजे, हुजूर, मजूर व लिबरल पक्षांच्या खासदारांचे बरबटलेले हात दोन-तीन वर्षांपूर्वी प्रकाशात आले. घराचे बागकाम करण्यापासून नवीन घरे विकत घेण्यापर्यंतचे खासगी खर्च या मंडळींनी निर्लज्जपणे 'सामाजिक' खर्चात दर्शवले. त्यामुळे निर्वाचित राजकारण्यांची विश्वासाहता धुळीस मिळाली. त्याआधी आर्थिक क्षेत्रात बँकांनी ग्राहकांच्या पैशावर अतोनात सट्टेबाजी करून त्यांचा पैसा मातीमोल केला, बँकांचे दिवाळे काढले आणि तरीही आपले कोट्यवधी रुपयांचे बोनस वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी खिशात टाकले. प्रसारमाध्यमांबाबत रूपर्ट मर्डोक या सम्राटाच्या वर्तमानपत्रांनी अत्यंत हीनरीत्या मोबाईल टॅप करण्यासारखे अनेक प्रकार केले, त्या संभाषणांच्या बातम्या प्रसिद्ध केल्या. त्या प्रकरणात एक वर्तमानपत्र बंद पडले, काही खासदारांवर, मंत्र्यांवर ठपका आला, काही वजनदार मंडळी तुरुंगात गेली आणि एका वरिष्ठ पोलिस अधिकाऱ्याची हकालपट्टी झाली. हे प्रकरण चालूच आहे. तात्पर्य, उच्चपदस्थ कायदा जुमानत नाहीत हा संदेश ब्रिटिश युवापिढीला मिळाला. मग आम्हीच कायदा का पाळायचा हा प्रश्न लगेच रस्त्यावर आला.

प्रतिक्रिया

या प्रकरणातील आंतरराष्ट्रीय प्रतिक्रिया बऱ्याच बोलक्या आहेत. त्या प्रत्येक देशाचे वैशिष्ट्य तर सांगतातच पण ब्रिटनचे नाक कापले गेले याचा आनंदही त्यात दिसतो. युरोपातील प्रतिक्रिया सावध होत्या. ब्रिटन जात्यात असला तरी आम्ही सुपात आहोत याची भीती जर्मनी, इटली, ग्रीस, पोर्तुगाल वगैरे देशात आहे. जर्मनीत नेमकी ब्रिटनसारखीच परिस्थिती आहे. तुर्क तरुण दुसऱ्या किंवा तिसऱ्या पिढीतले स्थलांतरित, अल्पशिक्षित, परिघावरचे आहेत. तो उद्रेक कधीही होऊ शकतो. इटली, ग्रीस वगैरे देशात बेरोजगारी भरपूर आहे, आंतरराष्ट्रीय वित्तसंस्थांच्या दडपणाने सामाजिक खर्चात प्रचंड कपात चालू आहे. त्यामुळे तरुणच नव्हे तर निवृत्त लोकही रस्त्यावर येतच आहेत.

विशेष नोंद करण्यासारख्या उर्वरित देशातील प्रतिक्रिया म्हणजे इराण, रशिया आणि चीन. इराण ब्रिटनचा शत्रूच आहे. त्यामुळे तेथील प्रसारमाध्यमांनी या दंगलीचे क्षणोक्षणी चित्रण परत परत दाखवले. इराणच्या मते निषेध करणाऱ्या या लोकांचा प्रश्न ब्रिटन दडपत आहे आणि तो संयुक्त राष्ट्रसंघापर्यंत पोचवायला हवा!

रशियाच्या मते ब्रिटनच्या बहुसंस्कृतीवादाचा (multi-culturalism - याला आधीच्या पिढीत सर्वधर्मसमभाव म्हणत असत) हा पराभव आहे. चीनच्या मते अतोनात व्यक्तिस्वातंत्र्य,

परदेशी नागरिकांना देण्यात येणाऱ्या सवलती, व फाजील सामाजिक कायदे या सगळ्या धोरणांची ही परिणती आहे. दुसऱ्या शब्दांत 'आरक्षण' नको, विरोध दडपा, अशी चीनची भूमिका आहे.

एकूण आढावा घेता, सामाजिक-आर्थिक-राजकीय अन्यायाखाली तितकाच पिचलेला आपल्याकडचा दलित वर्ग, किमान शहरी भागात तरी असा रस्त्यावर येत नाही हा सांस्कृतिक फरक नमूद करण्यासारखा आहे. सांस्कृतिक अशा अर्थी, की त्यांची मानसिकता अजून दडपलेली वाटते. सांस्कृतिक अशा अर्थाने नव्हे की सहिष्णुता हा वाखाणण्यासारखा गुण भारतीय संस्कृतीचा भाग आहे. भारतीय संस्कृती असा निषेध या मार्गाने व्यक्त करत नाही त्याचे एक कारण लेख लिहिण्याच्या वेळी चालू असलेला अण्णा हजारेच्या आंदोलनाचा प्रयोग असावे. अशी आंदोलने निषेधाला वैध मार्गाने नेण्याचा प्रयत्न करतात. पाश्चात्य संस्कृतीत वैध मार्ग संपुष्टात आल्याची वैफल्यग्रस्तता तरुण पिढीला जाळपोळीत आनंद मानायला लावते. ('माझ्या आयुष्यातला हा सगळ्यात आनंदाचा दिवस होता' अशी प्रतिक्रिया नुकतीच लंडनच्या एका दुकानातून भारी माल लुटणाऱ्या तरुणाने व्यक्त केली.)

E-mail - artnondeco@yahoo.co.uk

Website - www.art-non-deco.com

